

## Zay Anna Herbárium és a XVIII. századi magyar gyógyszerészi szaknyelv

### Anna Zay's Herbarium and the 18th century Hungarian pharmaceutical jargon

dr. Szabó Attila szakgyógyszerész

Debreceni Egyetem Gyógyszerésztudományi Kar, Gyógyszerésztechnológiai Intézet

[szabo64a@gmail.com](mailto:szabo64a@gmail.com)

*Initially submitted Sept 15, 2020; accepted for publication Sept.28, 2020*

#### Abstract

By the end of the 17th century, the Ottoman Empire power had been expelled out of Hungary. At the same time, the death of the King of Spain, forecast the end of the “Western” Habsburg Empire. Emerging economic nations England and the Netherlands wanted to create a new balance of power in which the Principality of Transylvania was also concerned. The Spanish War of Succession ended with the peace of Utrecht, which created a modern style of diplomacy. Ferenc Rákóczi II realized the chance of Hungary’s independence in a rearranging Europe, thus he started his war of independence. One of the spectacular social rise families of the era was the Vay family. Adam Vay wanted to be out of the war of independence. However, when the imperial troops burned down Gács Castle, he joined Rákóczi. Rising to the rank of general, Vay went to exile with his family in Poland after the peace of Szatmár (present-day Satu Mare, Romania). In exile, not only deprivation but also disease threatened them. Typical for the manorial courts of the era, scholar and lay healers worked together. His well-read wife, Anna Zay, began writing herbarium following this tradition. She tried most of the recipes he collected among the personnel of her house. Her work was circulated as a manuscript copy, which preserved the 16<sup>th</sup> – 17<sup>th</sup> century Hungarian medical language. For the people of this era, above the battlefield injuries the most feared disease was the plague. For Zay, prayer strengthened her endurance, helped her bearing much suffering and sorrow and provided hope to be freed from her exile. God speaks to man through the word, but prayers speak to God.

**Kulcsszavak:** Zay Anna, Vay Ádám, Herbárium, gyógynövény, ima, mint műfaj, tragikus élete

**Keywords:** Anna Zay, Ádám Vay, Herbarium, herb, prayer as a genre, tragic life

#### Bevezetés

A XVII. század végére Magyarországról kiszorult az Oszmán hatalom. A spanyol király halálával megpecsételődött a „nyugati” Habsburg Birodalom sorsa. A gazdaságilag megerősödő Anglia és Hollandia egy új hatalmi egyensúlyt kívánt létrehozni, melyben helye van az Erdélyi Fejedelemségnek. A spanyol örökösödési háború, az utrechti békével ért véget – amivel megteremtődött a modernkori diplomácia. II. Rákóczi Ferenc is egy átrendeződő Európában látta önállóságát, ezért indította el szabadságharcát. A korszak egyik látványos társadalmi emelkedését mutató családjá, a Vay család. A szabadságharcból Vay Ádám szeretett volna kimaradni. Mikor a császári csapatok felégették Gács várát, beállt Rákóczi szolgálatába. A ranglétrán generálisig emelkedő Vay, a szatmári béke után családjával száműzetésre vonult Lengyelországba. A korszak uradalmi udvaraira jellemzően a tudós és laikus gyógyítók együtt tevékenykedtek. A száműzetésben nem csak a nélkülözések, hanem a betegségek is felütötték a fejüket. A sokat olvasott felesége, Zay Anna ennek okán kezdett Herbárium megírásába. Az összegyűjtött receptek nagy részét háza népén próbálta ki. Műve kéziratos másolatban forgott közkézen, ami megőrizte a XVI-XVII. századi magyar orvosi nyelvet. E korszak emberére a csatákban szerzett sérülések mellett a

<http://www.kaleidoscopehistory.hu>

dr. Szabó Attila szakgyógyszerész

legveszélyesebb betegség a pestis volt. A sok szenvedés és bánat elviselését, illetve a száműzetéséből történő szabadulás esélyét Zay Anna számára az ima jelentette. Isten az ígén keresztül szól az emberhez, az imádságban viszont az ember beszél az Istenhez.

## CSÖMÖRI<sup>1</sup> ZAY ANNA

*„Immár elvégeztem nehéz panaszomat,  
Mert magamban szállván vádoló magamat,  
Hogy megérdemlettem ezen ostoridat;  
Úristen! Ne vesd el szegény szolgálodat.”*  
Zay Anna: Búban ellankadt szívem jajgatása



1. ábra Zay Anna bárónó arcképe<sup>2</sup>

A felvidéki evangélikus főúri családból származó csömöri Zay Anna (1680-1731) az első magyar női írók egyike. Talán a vallási reformok, a nemzetek anyanyelvén olvasható bibliák, illetve egyházi énekek eredménye, hogy a köznemesi és főúri asszonyok nem csak gazdag levelezéseket hagytak hátra, hanem a hitélet gyakorlása mellett, gyakran igyekeztek maguk is az egyházi énekek mintájára verseket írni. A barokk kor kegyességi prózájával és Herbáriumával Zay Anna a régi magyar irodalom egyik női képviselője. E kor ismertebb női íróiból érdemes kiemelni még néhány nevet: Rákóczi Erzsébet (1654-1707), Petrőczy Kata Szidónia (1662-1708), Révay Erzsébet (1665-1712), Kajali Klára (1690-1741), Barkóczy Borbála (1770-1773).

Zay Anna személyes életéről kevés adat lelhető fel. Döntő többségében a férje, Vay Ádám kuruc marsall feltárt életrajzához kapcsolódó mozaikokból tudható meg, amit Anna néhány levele, és kéziratban fenn maradt imádságos könyvének utalásai egészítik ki. Illetve egy-egy életfoszlány a még fellelhető nemesi családok levéltári anyagaiból ismerhetőek meg.

<sup>1</sup> Tsömer, Chemer-i, Csömöri formákban fordul elő különböző írásokban a nemesi előneve.

<sup>2</sup> Bajmóc várában található festményről Illés Tibor készített másolatot, mely a vajai Vay Ádám Múzeumban található.

Zay Anna jobb megismeréséért kerül bemutatásra saját családja, férje családja és maga a korszak, melyben élt.

### Családi és nemesi előnévnek története

Nagy Iván munkájából tudható, hogy a Zay család azon kevés magyar családok közzé tartozik, akik saját levéltári okleveleiken keresztül igazolni képesek, hogy a honfoglalás során már nemesekként kaptak birtokokat. A család a Vaja nemzetség egyik ágához tartozik, melynek első ismert tagja Ruzboid de genere Lója (1196-1235) volt. A fellelhető írásos anyagokban a Zay név először 1366-ban fordult elő. Ki lehetett az a családtag, akit lármás, zajos magatartása miatt zaj-i<sup>3</sup> ragadványnévvvel illettek, nem lehet tudni. Viszont érdekes, hogy ebből a ragadvány névből lett idővel a családnév, a csömöri megnevezésből pedig a nemesi előnév. A család több tagjának cselekedete öregbítette a Zaiak hírnevét és növelte birtokaik számát.<sup>4</sup> A törökök magyarországi terjeszkedésének okán a Zay család egyre inkább a felvidékre húzódott. Zay Anna édesapja, Zay III. András már fiatalon nagy támogatója volt az evangélikus egyháznak. Érett korában, mint országosan nagytekintélyű hazafit, 1681-ben az országgyűlés nádorrá kívánta választani. Részt vett a Thököly féle felkelésben, melynek bukását követően száműzetésbe vonult Lengyelországba, ahol 1685-ben, kétheti fájdalmas betegség után megtért Mindenható urához. Ugyan háromszor nősült (1. gróf Kollonitz Ludmilla 2. báró Révay Krisztina. 3. Osgyáni Bakos Zsuzsanna.), ám csak a második feleségétől születtek gyermekei, Sándor, Bora, Anna, Krisztina és Julianna. Tehát, Anna harmadik gyermekként született 1680-ban. A korán árvaságra jutott gyermekeket Osgyáni Bakos Zsuzsanna – András harmadik felesége – nevelte fel, aki előzőleg, a szintén nőirővé lett Petrőczy Kata Szidóniát is nevelte.

### A XVIII. századba forduló Európa történelmi háttérének és annak hatása hazánkra

A XVII. század végére Európában két világbirodalom omlik össze. Az Oszmán hatalom kiszorult Magyarország és néhány balkáni területről, illetve a spanyol király halálával megpecsételődött a nyugati Habsburg Birodalom sorsa. A gazdaságilag megerősödő Anglia és Hollandia egy jó hatalmi egyensúlyt óhajtott életre hívni Európában, mely a földrész békéjének öre lehetett volna. Részben ezért is kívánták megtartani és megőrizni az erdélyi fejedelemség önállóságát. Másrészt rokonszenveztek az erős protestáns Magyarországgal. II. Rákóczi Ferenc is egy átrendeződő Európában látta biztosítva a Magyar Királyság és Erdély Fejedelemség önállóságát és szabadságát. Ennek érdekében indította el szabadságharcát.

Ezt az időszakot a békekötések korának is lehetne nevezni. Ugyanis Európa későbbi sorsát megformáló békeszerződések többségét ez időszakban írták alá. Az európai diplomácia fejlődésének mérföldkövének is tekinthető ez az időszak, mert az újkori külkapcsolatok alapjait ekkor teremtették meg. Amíg a XVI. században Európa nyugati felén erős korlátlan hatalmú nemzetek jöttek létre, akár hatalmas gyarmatokkal, addig Európa másik felén a törökök terjeszkedtek. Ez ellen kívánt tenni az 1684. március 5-én megalakult Szent Liga. A törökök elleni csatározások – amit a karlócai béke szentesített – eredményeként a szövetségi tagok mindegyike a maga számára sikert könyvelhetett el. Ám az igazi győztes a Habsburg Birodalom lett, mely igazán európai nagyhatalommá ekkor vált. A törököktől elfoglalt magyarországi területeket, attól függetlenül, hogy magyar katonák is harcoltak, a Habsburg-ház saját meghódított területének tekintette. XIV. Lajos látva a Habsburgok törökökkel szembeni sikeres térnyerését, felrúgta a

<sup>3</sup> Megjegyzés: XIV-XV. századi helyesírásunknak megfelelően zay formában írták, és az y-ra akár két pontot tettek, jelezve annak két hangértékét.

<sup>4</sup> Például I. Péter, Károly Róbertnek tett szolgálataiért kapta meg Csömör területét. Egyik szépunokája, Ferenc (1498-1570) I. Ferdinánd kérésére 1555-ben I. Szulejmánnál járt követségben és hűségéért cserébe bárói rangot nyert. Garai Borbála feleségül vételével az ország 23 vármegyéjében lett jelentős birtoka. A lutheri tanok magyarországi terjedése során családját a lutheri tanok követőjévé tette.

pápa által fedél alá hozott 20 éves regensburgi fegyverszünetet, és 1688-ban megindította az ún. pfalzi örökösödési háborút, ami az 1697-es ryswicki békekötéssel zárult. A romokban heverő francia államháztartás rendezésére ám nem volt elég ideje a királynak, mert 1701-ben kitört a spanyol örökösödési háború. A francia ellenes erőkhöz tartozó akkori tengeri hatalmak (Anglia és Hollandia) látva, hogy a franciák teljes vereséget szenvednek, és tartva a Habsburgok túlzott megerősödésétől, igyekeztek kihasználni, hogy meghalt I. József császár, és diplomáciai útra terelték a megoldást, aminek értelmében megszületett 1713-ban az utrechti béke<sup>5</sup>, amit csak 1714-ben ratifikált III. Károly magyar király (VI. Károly német-római császár).

### Zay Anna férje Vay Ádám élete

Annak, hogy érthető legyen, miért kellett száműzetésbe vonulnia Vay Ádámnak családjával, szükséges annak életpályáját röviden ismertetni.

Katonailag a XVII. század végi és a XVIII. század eleji évtizedekben a magyar történelem legforrongóbb időszaka zajlódt le. Hiszen előbb a törökök kiűzése, majd a Habsburgok terület szerzéseinek küzdelmei tették hadszínterré az egész országot, aminek eredményeként a létbizonytalanság és gazdasági szegénység társult különböző járványokkal. Ezért az északkelet-magyarországi és erdélyi nemesek egymással szövetségbe – főleg házasságok révén – igyekeztek maguknak egy biztonságos háttérteret teremteni. E korszak egyik látványos társadalmi emelkedését mutató családja a Vay család, akik tudatosan építették pályájukat, és gyarapították vagyonukat. Ennek kapcsán két fő jellemzője domborodik ki a családnak, az egyik az érvényesülési vágy, a másik a református elkötelezettség.

Vay Ádám 1657. május 11-én született Vaján. Mint nemes ifjú, előbb főúri udvarokban szolgált, majd Füleken lett hadnagy, ahol vicekapitánya iványi Fekete László (1614-1670) volt. Vay a „gyámoltalan, árvaságra jutott” iványi Fekete Erzsébetet (1665-1695) 1679. május 2-án jegyezte el, épp akkor, mikor annak édesanyját, szendrői Aszalay Erzsébetet eltemették. Szakítva a katonai élet gyötrelmeivel Vay visszavonult házastársával Ajnácskő várába. Thököly kurucjai az akkor még császárhű Vay Ádámot 1682-ben foglyul ejtették. Ádám a szabadulását követően, Thököly híveként előbb kuruc ezredes volt, majd pedig az 1687-es pozsonyi országgyűlésen Szabolcs vármegye képviselője lett. Ahogy a hivatali ranglétrán emelkedett, úgy lett belőle egyre hatalmaskodóbb főúr. Idővel Rákóczinak is panaszkodtak kegyetlenkedéseire, aminek háttérben sokszor – kortársai által is emlegetett – „mértéktelen” borozás és részegeskedés lehetett az oka, hiszen ilyen állapotban túlreagált dolgokat, hirtelen haragú ember lett belőle. Még a fejedelem is úgy vélte, ilyen állapotában nem lehet vele az ország dolgairól tanácskozni.

Fekete Erzsébettől négy gyermeke született: Erzsébet – előbb Bethlen Mihály (atyja Bethlen Miklós az Erdélyi Fejedelemség kancellárja volt) felesége volt, majd megözvegyülvén, szintén egy előkelő erdélyi család leszármazottjához, Dujardin János<sup>6</sup> Ferenc császári ezredes fiához, Dujardin II. Ferenchez ment nőül. Ádám – 1713-ban tért haza és a családi vagyon megmentése érdekében felesküdt a császárra, és áttért a római katolikus hitre. Utódai a mai napig ennek a felekezet szertartásait követik. Anna leánya révén a Kemény családdal lett rokonságban. Judit leánya előbb Rhédey Mihályné, majd czegei Wass Dánielné lett. (Vay Ádámnak a gyermekei révén tehát, tovább nőtt befolyása az Erdélyi területek felé.) Az anya, Fekete Erzsébet temetésére Füleken került sor 1696. március 18-án. Még ebben az évben, előbb Erzsébet leánya

<sup>5</sup> Ezen a békeszerződésen ismerték el a brandenburgi választófejedelemség királyi rangját, melyből később megszületett a Porosz Királyság.

<sup>6</sup> A törökök elleni harcokban francia katonák is részt vettek a császári csapatokban. Ilyen francia származású volt Dujardin/Dujardin is, aki legkésőbb 1715-ben kapott honfűsítést és bárói rangot.



ment férjhez gróf Bethlen Mihályhoz, majd a 34 éves Vay Ádám nősült újra, és elvette feleségül a 16 éves Zay Annát – akit nagybátyja, Zay Lőrinc kuruc szenátor nevelt fel. Zay Annától is négy gyermek született: Sámuel, Katalin (Teleki Pálné), Klára (Gerhard Györgyné) és Julianna – aki 16 évesen, 1716-ban hunyt el Danckában.<sup>7</sup>

Ádám ismét a császáriak börtön szeretetét élvezhette 1701. május 29. és 1702. augusztus 10-e közt, mivel cinkosnak tartották a II. Rákóczi Ferenc és Bercsényi Miklós szervezkedésében. Ugyan 1702 augusztusában kiszabadult, de novemberig Bécsben maradt, hogy találkozzon a Konstantinápolyból Erdélyen át Angliába hazatérő Lord William Paget<sup>8</sup>-tal, és George Stepney<sup>9</sup> bécsi angol követtel, illetve az Erdélyi Fejedelemség kancellárjával, Bethlen Miklóssal. Közösén dolgozhattak a két hazában élő protestánsok nemzetközi védelméért. (Bethlen „Columba Noe” című munkája – mely háború nélkül, külföldi diplomáciai segítséggel kívánta rendezni Erdély békéjét – nem az angol nagykövet kezéhez, hanem a császár generálisához, Bussy de Rabutinhoz került. Ezért Bethlent 1704-ben Szeben városában letartóztatták, végül a bécsi börtönbe került, ahol 1708-ban meghalt.) Hazatérése után Ádám igyekezett kimaradni a császár elleni kuruc mozgalomból. Ám 1703-ban a kurucok elfoglalták Gács várát, amit 1709-ben a császáriak visszafoglaltak és felégettek, mert Vay Ádám időközben beállt Rákóczi szolgálatába. Ádám oly gyorsan emelkedett a politikai ranglétrán, hogy az 1705-ben tartott szécsényi országgyűlésen már szenátor volt. Pedig az erdélyi nemesség még a „disznóját” sem bízta volna rá. A fejedelem egyik legfőbb bizalmasaként gyakran közvetített a protestáns rendek és katolikus fejedelmek közt. Nyugodtan mondható, hogy Rákóczi „szürke eminenciása” volt. (Rákóczi, talán a köztük lévő húszévnnyi korkülönbség és bizonyos tapasztalatok miatt „atyja”-ként tisztelte). Az „udvari mindenhatót” a három „gróf-generális” – Bercsényi Miklós, Forgách Simon és Esterházy Antal – nem kedvelték őt. Vay Ádám hatalmi hanyatlása 1711 januárjában, saját vajai kastélyában kezdődött, mikor Rákóczi tárgyalásokat folytatott gróf erdődi Pálffy Jánossal – aki 1710 őszén lett a császári hadak magyarországi fővezére.<sup>10</sup> A kedvezőnek mondható

<sup>7</sup> Gdańsk településnek több nevet adtak történelme során: Dantiscum, Dantzig, Dantzigk, Danzig, Dantzk, Dantzka, Gdanzc, Gdynia, Gedanum, Gyddanyzc, Kdansk. A régi magyar neve Dancka volt.

<sup>8</sup> Lord William Paget (1637. február 10. – 1713. február 26.) 1689-1692 közt Bécsben, 1692. júniustól (ténylegesen 1693 júliusában érkezett meg) 1702 májusáig Konstantinápolyban volt angol nagykövet. Nagy szerepet játszott a Szent Liga és az Oszmán Birodalom közt megszületett karlowitz békeszerződés (1699. január 26.) tárgyalásaiban.

<sup>9</sup> George Stepney (1663.–1707. szeptember 15.) angol költő és diplomata, 1693 és 1706 közt bécsi angol nagykövet

<sup>10</sup> A francia és orosz politika ármányos játékot folytatott egymással, aminek első áldozata Rákóczi lett. Rákóczi 1710 végén már látta, hogy itthon veszve van minden, csak az orosz cár segélyében és a francia király biztosította általános békekötésében bízott, mely az évek óta hadakozó felek kimerültsége miatt gondolt közelinek. Ám a Heister vezette császári hadak egyesültek és a Tiszának nyomultak, míg Erdélyből egy másik hadtest közeledett. Így 1710 végére a Rákóczi mozgalom területe alig 5 megyére (Szatmár, Szabolcs, Ugocsa, Ung és Máramaros) zsugorodott. A németek előre nyomulása mellett nagy gondok voltak: 1. a katonák élelmezése, 2. a zsoldok megfizetése, 3. a fejedelem életben lévő vezérei közül többen elmenekültek pl. Lengyelországba, 4. az országban pestis járvány pusztított. A szörnyű kegyetlenkedéseiről híres Heister 1710 decemberében kénytelen átadni a fővezérséget gróf Pálffy János horvát bárnak, mert súlyosan megbetegedett. Karddal s nem olajjaggal küldték honfitársai közé, de ő, mint magyar óhajtotta a békés megoldást. Pálffy föltétlen híve volt az udvarnak, de „igaz, magyar”-nak vallotta magát. Ezért a magyar kérdés megoldását békés úton kívánta rendezni. Az volt a terve, hogy a kuruc nemesség egyesével, azaz külön-külön kérjen kegyelmet, melynek közbenjárását készségesen felajánlotta. A kezdeti tárgyalások véget Rákóczi és nagykárolyi báró Károlyi Sándor – a kuruc haderő főparancsnoka 1708. február 8-ától – Komáromy György debreceni bírót küldte el Pálffyhoz. A debreceni bíró eközben jelentést tett tevékenységéről az udvarnak is. Amire a király felhatalmazta Pálffyt, hogy alkudjon meg Károlyival, aki hagyja el a fejedelmét. Károlyi Debrecenben találkozott Pálffyval, hogy fegyverszünetet kérjen, mert a téli időjárás dacára folyt a háború. Vaján, Vay Ádám kastélyában január 31.-én találkozott Rákóczi és Pálffy, ahol megállapodtak 3 heti fegyverszünetben és abban, hogy a fejedelem is ír kegyelem kérő levelet. A vajai találkozás biztató kilátásokkal kecsegtettek. Ezt segítette a királynál Palmer bécsi angol nagykövet is. I. József 1711. február 14-én eldöntötte, hogy Rákóczi kegyelmet fog kapni, ám Rákóczi bedőlve az orosz segítségnek, letért a kibékülés útjáról. Február 20-án a fejedelem által kiadott pátensében Károlyira bízta a hívei vezetését. Károlyi látva, hogy lehetetlen a harcot folytatni, és a további magyar vérontást megszüntesse,

<http://www.kaleidoscopehistory.hu>

dr. Szabó Attila szakgyógyász

tárgyalások ellenére, a fejedelem Lengyelországba távozott. Amíg az ott folytatott tárgyalások hatására – XIV. Lajos francia király anyagi támogatást, I. Péter orosz cár pedig katonai segítséget ígért – a naiv Rákóczi felrúgta a Pálffyval folytatott megegyezést és a szabadságharc folytatását óhajtotta, addig a maradék kuruc haderő főparancsnoka, báró nagykárolyi Károlyi Sándor a valóságos helyzetet látva, 1711. április 29-én aláírta a békeszerződést Szatmáron. Rákóczi nem kívánt élni a békeszerződésben felkínált amnesztiával, inkább a száműzetést választotta. Lengyelországba hívatta két hű társát is – Bercsényi Miklóst és Vay Ádámot – hogy megmentse őket a császári megtorlástól. Vay 1711. március 4-én betegen indult útnak családjával dél-Lengyelországba, majd 1712. július 21-én hajóval érkeztek Danckába, ahol még néhány hónapot együtt töltött a fejedelemmel. A fejedelem 1712. november 9-én távozott a francia udvarba. Rákóczi sürgetésére sem tudta megadni Vay a 3000 forintnyi tartozását, aminek nyomasztó hatása kettejük viszonyára is ránehezedett, sőt 1715. február 15-étől levelezésük is megszűnt. Vayék lassan a teljes anyagi csőd szélére kerültek. Előbb Julianna leányuk halt meg 1716. április 14-én, majd 1718 nyaratól Ádám is elvesztette étvágát és 62 éves korában, 1719. január 31-én meghalt. Az özvegy 1719-ben ugyan megkapta az uralkodótól a „hazajöveteli engedélyt” Ráday Pál<sup>11</sup> közbenjárásra, ám az amnesztia egyik feltétele miatt – miszerint fizesse meg a férje adósságait a hitelezőinek – késett a hazatérés. Valószínűleg 1722-ben sikerült Klára leányával hazatérniük, de anyagi helyzetük itthon sem volt rózsás, hisz a családi vagyonok visszaszerzésért perek sokaságával kellett szembenézni. 1730 és 1731 közt az erdélyi Császáriban élt Zay Anna. Sámuel fia 1731. június 7-én halt meg és a cegei temetőbe helyezték örök nyugalomba, ahová 1732. augusztus 7-én Zay Annát is eltemették.

### Zay Anna: Herbárium

Európa szerte a korszak uradalmi udvaraira jellemző volt, hogy tudós és laikus gyógyítók együtt tevékenykedjenek. (Már csak azért is, mert az egyetemet végzett orvosdoktorok inkább tudósok, mint gyakorló gyógyítók, és számukat tekintve is nagyon kevesen voltak. Európa lakosságát döntően a népi gyógyítók látták el, akik zömmel falusi és városi nők voltak, de a nemesség sorából is bőven akadtak. Az utóbbira érdemes megemlíteni hazai példaként: Batthyány Ferencné Poppel Évát, Széchy Máriát, Zrínyi Ilonát, Kanizsai Orsolyát és Zay Annát.)

A lengyelországi száműzetés időszakában a nélkülözéseken kívül a betegségek is ott settenkedtek a Vay család és a többi rájuk bízott száműzött körül. Zay Anna, hogy segítsen a betegeken, igyekezett addigi tudását gyarapítani, majd mindezt írásba foglalni „Orvosságos könyv”-ébe. Sokat olvasott főúri hölgy lehetett, aki művének anyagát számos forrásból, híres doktorok írásaiból, latin nyelvű füveskönyvekből szedegette össze, és a receptek nagy részét magán, vagy háza népén kipróbálva tartotta hasznosnak. Maga vallja meg műve előljáróbeszédében, hogy

„gyermekeimnek használok véle, nem mindenkor engedvén sem a nyavallyáknak nagysága, sem a Doctoroknak sokszor tőlünk való távollétek, hogy mindenkor tudós orvosokhoz folyamodjunk.”

---

hajlott a megegyezésre. 1711. április 17-én himlőben meghalt I. József, a bécsi minisztertanács pedig Pálffyt le akarta cserélni Cusanitra, de Eleonora anyacsászárné, mint régens meghagyta részesül Rákóczi, a fejedelem inkább a száműzetést választotta. Pálffyt állásában és a béketárgyalások folytatását kérte. A tárgyaló felek április 29-én, Szatmáron találkoztak, ahol a végleges szerződési szöveget aláírták. Az anyagesászárné május 26-án, míg az új király, III. Károly június 20-án erősítette meg. Hiába szerepelt a szerződésben, hogy amnesztiában részesül Rákóczi, a fejedelem inkább a száműzetést választotta.

<sup>11</sup> Ráday Pál 1704-től lett Rákóczi fejedelem belső titkára és külügyi követe. A szatmári békét követően letette a királynak a hűségesküt. Az 1712-es koronázó országgyűlésen már Nógrád vármegye követeként volt jelen. 1723-ban III. Károly „pragmatica sanctio” ügyének buzgó támogatója volt. Több ízben hathatósan fölemelte szavát református felekezete érdekében. A Ráday könyvtár alapját ő teremtette meg. Élete utolsó évtizedében a gazdálkodás mellett az írásainak szentelte.

<http://www.kaleidoscopehistory.hu>

dr. Szabó Attila szakgyógyszerész

A mű nyomtatásban sohasem jelent meg, ám több kéziratos másolatban,<sup>12</sup> kivonatban és átdolgozásban forgott közkézen, amivel jelentős hatást gyakorolt a népi gyógyászat hagyományainak alakulására. Ezzel megőrizve a XVI. századtól a XVIII. század elejéig használt magyar orvosi nyelvet is. A Fazekas Árpád által tanulmányozott mű<sup>13</sup> – melynek 1979-ben megjelent hasonmásának bevezető tanulmányát írta – az Országos Széchényi Könyvtárban található meg. A Könyvtárban fellelt mű eredeti címlapja hiányzik, ezért az 1766-ból származó fedőlap került a hasonmás kiadásba. Ebből ismert a mű teljes címe: „Orvos könyv, Mellyet Néhai tudós és igen híres Doctor Mathiolus Tseh nyelvre fordítottatott, s bővített Herbáriumából A' Nyavallyáknak rende Szerént Dantzkai keserves bujdosásában maga és gyermekei Számokra öszveszedegtetett és Magyar nyelvre fordított Néhai T.N. Vay Ádám Uram Árva özvegye Tsömeri Zay Anna”. A Herbáriumot 1712-ben kezdte el Danckában írni, melynek befejezése 1719-re tehető. Ismert, hogy Wesselényi Kata 1766-ban íratta le a maga részére a művet, mely abban az időben divatos szokás volt. Szabó T. Attila és Sz. Tóth Magda kutatási eredményeként négy kéziratos másolatról tudnak. A mű 150 oldal terjedelmű, melyből 140 oldal tartalmaz 470 számozott receptet. Maga a receptek száma azért több, mert némely recept esetén a leírása mellett csak annyi szerepel, hogy „Ez is az ellen”, illetve „Más”, illetve a 187. sorszámot kétszer használta. A receptek zömében gyógynövényeket tartalmaznak, melyek száma 278, de vannak állati eredetű „gyógyszerek” is, sőt fellelhetőek a középkorból még fenn maradt koproterápiás<sup>14</sup> gyógyítási módok is. Fazekas Árpád ezek alapján csoportosította Zay receptjeit, sőt érdekes példákat is közöl az egyes csoportokra. Szerinte mára visszatetsző, hogy valaha külsőleg és belsőleg alkalmaztak emberi és állati vizeletet és székletet. Orvostörténeti szempontból mindenképpen értékesek a Herbáriumban szereplő pestis elleni készítmények. Mert e korszak európai emberének, így beleértve a hazai kuruc vitézeket is legnagyobb veszedelme/ellensége a pestis volt. (A Rákóczi szabadságharc alatt több ember halt meg a pestisben, mint a csatatereken együttvéve.) Ha már megemlítődtek a csaták, akkor az ott szerzett sebekre és sérülésekre is találni lehet recepteket Zay Anna írásában. Sőt a szépségápolási elő iratok sem maradtak ki művéből.

Néhány példa a Zay Anna receptjei közül:

*I. Gyógynövény tartalmú készítmények:*

20. Haj hullás ellen erősítő orvosság: Tégy a lúgba kapotnyak nevű füvet, amikor a fejedet meg akarod mosni, igen erősíti a haját, nem engedi az, hogy kihulljon. Főfájás ellen is igen jó.

36. Régi fő fájástól könnyebbít és gyógyít. patikából való viola gyökeret összetört porát, csináld össze borecettel, tölts belé rózsaoľajat. Kösd bé véle a fejedet igen hathatósan használ.

149. Szívet erősítő orvosság: Fahéj víz igen jó szíverősíteni, ha iszol belőle.

Más: Örvény gyökeret borban igyál, szívet erősíti.

Más: Rozmarint akár vízben, akár borban desztillál légyen, ha iszol, szívet erősíti.

<sup>12</sup> A Teleki Téka III. katalógusának 339. lapján olvasható, hogy Zay Anna műve megtalálható volt Bethlen Zsuzsanna nagyenyedi könyvtárában, mely épületet a benne lévő értékekkel együtt felégették a városra 1849-ben betörő román csapatok.

<sup>13</sup> Országos Széchényi Könyvtárban Quart. Hung. 2815.szám alatt fellelhető példány

<sup>14</sup> A koproterápia a testváladékkal, testfolyadékkal, extréttummal, anyagcseretermékekkel történő gyógyítást jelenti, melynek szinonimájaként szokás használni a szkatoterápia kifejezést is – görög szkatosz = széklet – ami viszont csak a széklettel történő gyógyítást fedi le. Részben egyes állatok megfigyelésén alapult az alkalmazása, részben a betegséget okozó démon elleni küzdelem egyik eszközét látták benne. Az emberi és állati ürülék gyógyászati alkalmazása egészen a XVIII. század végéig megtalálható egyes gyógyszerkönyvekben is. Ezen téma talán utolsó nagyobb művét Johann David Ruland német orvos írta 1641-ben, melynek egyik 1644-ben Lőcsén kiadott példányát hazánkban a budavári „Arany Sas” Patikamúzeumban őrzik. Alkalmazása a XIX. század elejére végleg eltűnt a gyógyszerkönyvek lapjairól, de a népi gyógyászatban a mai napig fellelhető.

112. Odvas fogat, hogy fájdalom nélkül kiessék: Főzz meg Angelika gyökeret, facsard ki a levét, azzal döngöld az odvas fogadat, és körülötte a foghúst, egy kis pamutot belémártván, tedd az odvába. Kiesik nem sokára fájdalom nélkül.

### *II. Állati eredetű készítmények:*

142. Száraz genettség, betegség: nyolcheti borjúnak a tüdőjét, máját, veséjét, lépét, szívet meg kell vagdalni és kapor, papa füvet, szőlőt, fügét, külön-külön szinte annyit, azt össze kell gyúrni. Mikor kecsketej vagy, abba kell tenni, ha pedig olyankor kecsketejet nem kapsz, főzzél meg Árpát mind addig, míg ki fokadoz, azzal a vízzel is fel lehet eresztetni, és úgy kell lombikba tenni, és ezt a vizet igya minden nap háromszor, reggel, délben és este. Tudni illik három-három kanállal bé kell venni, egy kis tört temjént is kell késhegyén belé tenni, s úgy kell venni.

235. Kő ellen való orvosság: Ez nagy titok. Egy Eökör szem nevű madárkát kopasz meg elevenen, metéld meg apró darabokra, tégy vajban. Kevés zöld petrezselymet, ránts meg abban a madárkát is, azután edd meg, azután, azt írják felőle, hogy az bizony orvosság olyan, hogy soha többé követ, sem pedig fővent nem fog szeretni, úgy kitisztittya. Esztendőben elég négyszer e szerint élni.

### *III. Koproterápiás készítmények:*

134. Ornak vér folyása ellen: Száraz szamar ganéját törd meg, kúti vízzel elegyíts fel, csinálj belőle ..., kösd homlokodra megáll véred.

58. A gyermeknek mikor foga nehezen hasad, mely dolog sok nyavallyát s. alkalmatlanságot hoz: Végy a nyúlnak agyvelejéből, s a kakas tarajából való vérrel keverd össze azzal kenyed ahol látod, hogy keményedik és csucsorodik az ínye, ha pedig ez nem használna, mint hogy ez a nyavallya igen rossz, még meg is halhat belé, avagy a nyavallya kitöri a gyermeket, azért hogy azt elkerüllye ahol látod fejéredik az ínye, a Borbély egy vágóvassal sértse meg, de csak gyengéns úgy hamar ki jó a foga.

184. Más próbált orvosság Kolika ellen: Farkas a bélit mosd meg fehér borban jól, azután szárazd meg a kemencében jól, törd porrá, abból a porból végy bé feje borban fél nehezéket igen hamar szűnik a fájdalom.

### *IV. Pestis elleni készítmények:*

345. Pestis ellen való szagló: Rutát hét lótot, két ló fügét, fenyőmagot másfél lótot, dióbelet egy lótot, veres rózsa ecetet egy lótot, ezeket mind törd össze, álljon úgy üvegben, csinálj szagot belőle olyan formálog belőle, tölts pamutban, gyapotban szagold a fenyőmag ecetet, ennek is azon haszna legyen.

350. Pestist gyógyító orvosság: Szent István naptájban, zöld diót törj meg jól, és vedd vizét, amikor Pestis szokik rád, igyál abból a vízből, terjekeris<sup>15</sup> kevervén belé használ.

### *V. Sebkezelésekre vonatkozó receptek:*

375. Dagadt és tüzes sebre való: Bab lisztet, árpalisztet elegyíts össze, tégy hozzá székfű virágot és főzd meg borban, és félig vízben, olyan sűrűn, mint a kása, azután tölts belé fa olajat, és keverd fel jól, kend kék papirosra, kössed vele az olyan sebet, igen jó.

### *VI. Hadi sérülésekre való készítmények:*

<sup>15</sup> A latin theriacus azaz harapást gyógyító kifejezést, mint sok pénzt érő, minden földi bajra használatos orvosságot nevezték így. A németeknél 'theriac', a franciáknál 'thériaque', olaszoknál 'triacca', oroszoknál 'terják', vagy 'terják' az orvosság. Hazánkba már a korai középkorban használták ezt a szót, mely elképzelhetően a gyógyászat révén került szókincseinkbe. A macskagyökér (Valeriana officinalis) népi elnevezései: macska gyökönke, mezei nárdus, terjékfü. A növény nagymennyiségben található meg a Kárpátok hegyein.



385. Puskapor miatt megégett sebre való: Édes almát főzz meg útifű vízbe, hogy meglágyuljon, metéld meg vékonyra, szeletenként azt az almát márts meg tejbe, és úgy kötözd véle a puskaporral égett helyeket használ igen hathatósan.

#### VII. Szépségápolási készítmények:

25. Hosszú hajnevelő: vízi töknek a gyökerét tedd lúgba, mikor a fejedet meg mosod véle, igen hosszan nő a hajad róla.

129. Büdös száj ellen: Fa haj vizet igyál, ha az nincsen, fa haját rágj, s használ. Más: Főzz rozmaringot borban, igyál belőle, pora is jó sóval keményen megenni.

462. A hajnak<sup>16</sup> festéséről: Diónak zöld haját, szűfűvet kevesebbet, égerfa haját legtöbbet, szerezz egy fazekat töltsd meg véle és egy kevés köszörű sáris hozzá téve, tölts meg vízzel és mind addig főzd, míg a leve apadni kezd és 3-szor 4-szer fel kell tölteni, azután azt a fekete levét a füvekről töltsd le, és pálik követ, timsót kevesebbet megtörvén abban a fekete lében kell tenni, hogy a megmosott, de száraz haját azon lébe kell tenni, és főzet kössön, hadd álljon, estvétől fogva reggelig minekutána a haját a feketéből kivészed tiszta vízben mosd meg.

A Herbárium több patikai gyógyszerkincset is megőrzött, melyek olykor csak a latin patikai elnevezést adták meg, pl. „Pilula Alvesangia” (egy olyan pilula, mely hashajtóul szolgált). Az egyes készítmények ajánlása során Anna gyakran – név nélkül – hivatkozott híres emberekre, de található olyan népi gyógyszer, aminek ajánlatában a „paraszt orvosság” szerepel. A receptekben szerepelő anyagokkal kapcsolatosan vannak utalások a mennyiségekre is, amihez különböző mértékegységek (font, susták, lót, polltura, stb.) szerepelnek. A készítmények adagolása zömében a maihoz hasonló, pl. naponta háromszor, ám vannak érdekességek is pl. „Hold fogytán” fogyasztandó. A szövegben előforduló növényneveket Szabó T. Attila és Sz. Tóth Magda összehasonlították a Melius Juhász Péter és Lencsés György Herbáriumaiában előforduló növénynevekkel. Egyes növények azonosításához felhasználtak különböző forrásokból származó jegyzékeket, pl. a Grynaeus Tamás-Papp József: Régi magyar (gyógy)növények mutatója, 15-17. század. Végül betűrendbe rendezték a növényneveket és ismertették az adattárukat.

Az „orvosságos könyv” nyelvezetét tekintve régies, tömör magyar nyelven íródott. Egy-egy mondat esetén a vessző és pont alkalmazása ritkán történik meg. Gyakori az ékezet lemaradása a magánhangzókról. A népi növénynevek jól jellemzik a korszak emberének hitvilágát, élettapasztalatát, és világszemléletét. Ezért érdemes néhányat megemlíteni:

Zay Anna által használt népi elnevezés	egyéb népi elnevezés	latin név	magyar név
bárányüröm	patikai üröm, kálvinista taplófű	Artemisia absintum	Fehér üröm

Nem összetévesztendő az Artemisia pontica-val – római üröm, bárányüröm. Mind kettőnél kis gömbös fejcskéket képeznek a virágok, de a fehérüröm virágai sárgák, a római üröm virágai zöldek.

Zay Anna által használt népi elnevezés	egyéb népi elnevezés	latin név	magyar név
--	----------------------	-----------	------------

<sup>16</sup> Akkoriban a nők szép hosszú haja, megjelenésük nagy éke, dísze volt.

bagolyborsó		Cicer arietinum	Csicseriborsó
-------------	--	-----------------	---------------

A sárgás színű szemek formája a bagoly fejéhez hasonlít.

Zay Anna által használt népi elnevezés	egyéb népi elnevezés	latin név	magyar név
papa fű	áldott bogáncs, áldottfű, haloványka, pápa fű	Cnicus benedictus	Benedekfű

A Herba Papae tükörfordításával keletkezett a pápa fű megnevezés, mely a növény értékes gyógyító hatására utal. Jó emésztés- és étvágyjavító hatással bír. A népgyógyászatban, mit epehajtót alkalmazták.

Zay Anna által használt népi elnevezés	egyéb népi elnevezés	latin név	magyar név
ökörnyelv	borrágó, borvirág, báránnyelv	Borago officinalis	Borrágó

A levelei hosszúkásak, keskenyek és szőrösek, az ökör nyelvéhez hasonlóak.

Zay Anna által használt népi elnevezés	egyéb népi elnevezés	latin név	magyar név
örvénygökér	pompás peremizs, örvényfű	Inula helenium	Örménygyökér

A sugárzóan sárga virágokkal virágzó növényt a szépséges Helénáról nevezték el. A mitológia szerint ahová könnyei hullottak, ott nőtték ezek a virágok.

Zay Anna által használt népi elnevezés	egyéb népi elnevezés	latin név	magyar név
ökör fark	<i>királygyertya, mezei gyertya, szentjánosfüve</i>	Verbascum thapsus	Molyhos ökörfarkkóró

Az égbe nyúló, ökörfark alakjáról kapta nevét.

Zay Anna által használt népi elnevezés	egyéb népi elnevezés	latin név	magyar név
papsajt fű	kereklevelű mályva, istenkenyere	Malva neglectica	Papsajtmályva

„Nem minden papsajt” – tartja a közmondás, azaz nem lehet mindig jó dolga az embernek. Valóban létezett egy kerek formájú, különösen finom sajt, amit a papok készítettek. Azt nevezte a nép papsajtnak. Mivel a Malva neglectica termésének kerek formája és íze hasonlít a papok sajtjára, ezért kapta a papsajt nevet.

Zay Anna által használt népi elnevezés	egyéb népi elnevezés	latin név	magyar név
kakukfű	balzsamfű, tömjénfű, démutka, timia	Thymus vulgaris	Kerti kakukkfű

A növényt az óegyiptomiak „Tham”-nak hívták, amit a holttestek balzsamozására használtak, erős illata és kiváló fertőtlenítőhatása miatt, talán innen ered a balzsamfű elnevezés. A növény tömjénfű elnevezése származhat a görög „thüein” elnevezésből, melynek jelentése füstölni, füstáldozatot hozni. A latinba is átment görög „thymos” bátorságot jelent. Így nem csoda, hogy a római katonák a kakukkfűves fürdőtől remélték erejük megsokszorozódását. Még a középkori keresztes lovagok is a ruhájukba rejtve hordták magukkal a kakukkfűvet. Sőt a hölgyek is lovagjuk zsebkendőjébe kakukkfűvet hímeztek. A magyar nevének eredete ahhoz köthető, hogy mikor a növény virágzik, akkor szólal meg a kakukk.

Zay Anna által használt népi elnevezés	egyéb népi elnevezés	latin név	magyar név
pásztoris fű	pásztorerszény, pásztortarsoly, paptarsoly, porcogófű, gezemice, pásztor ostora, palackfű, vérállatófű	Capsella bursa-pastoris	Pasztortáska

A káposztafélék családjába tartozó növénynek a magháza és becöketermései háromszögűek – az ék alaktól a szív alakig változhat – vagy tarsoly, táskaszerű alakúak. A növény legtöbb elnevezésben szereplő „táska” szó is erre utal. Vérzéscsillapító hatása révén kaphatta a vérállatófű elnevezést.

Zay Anna által használt népi elnevezés	egyéb népi elnevezés	latin név	magyar név
varjűszem	rókaszűlű, nűgylevelű farkasszűlű, csillagfű, dűhűs csucsorka, párizsfű	Paris quadrifolia	

Tudományos neve a nűgy egyforma levelűre utal. Népi elnevezűsei kűzűl a varjűszem utalhat a nűvényen fejlűdű egyetlen sűtűtkűk bogyűjára, mely hasonlít a madár szemhez. Nűgygyűszatban fertűzű betegsűgek ellen alkalmazták, pedig az egűsz nűvény, műrgezű hatásű.

Zay Anna által használt népi elnevezűsnűl szentgyűrgy virág találhatű. Ezzel kapcsolatosan Szabű T. Attila és Sz. Tűth Magda a „Primula veris”-re, azaz a „Tavaszi kankalin”-ra gondoltak, mely nűvény jű nyákoldű és asztmás kűhűgűs eseten is kiválű gyűgyhatással bír. Viszont azaz érdekes helyzet állt elű, hogy annak idejűn az orszűg eltűrű rűszűein műs-műs nűvényt neveztek meg a Szent Gyűrgy nap tűjűn virűgzű nűvénynek. Pűldűl Nűgrád vűrmegeyűben a „Pásztortűskűt”, azaz „Capsella bursa-pastoris”-t, a Mátra vidűkűn az „Odvás keltikűt”, azaz „Corydalis cava”-t, Erdűlyben a „Tavaszi kankalin”-t, azaz „Primula veris”-t műsűtt pedig a „Műjűsi gyűngyvirűg”-ot, azaz „Convallaria majalis”-t értettűk szentgyűrgy virűg alatt. Mivel Erdűlyben a „Tavaszi kankalin”-t neveztek így, ezűrt erűsűtsűk meg a fenti szerzűk adattűri kűzlűsűt.

## Iműdsűg, mint irodalmi műfaj

*„Isten szűmjazik arra, hogy mi szűmjazzunk Őrű”  
Szent Ágoston*

Inkűbb egyhűzi, mint irodalmi kutatűsok foglalkoznak vele, mikűzben hosszű ideig ebben a műhelyben szűlettek alkotűsok.

Minden vallűs ismeri és gyakorolja is az iműdsűgot. *Isten az igűn keresztűl szűl az emberhez, az iműdsűgban viszont az ember beszűl Istenhez.* Latinul az iműdsűg orationis, azaz beszűd, szűrosabb értelembe beszűlgetűs Istenne, tűgabb értelembe minden idűben és helyzetben megűlhetű szeműlyes kapcsolat Istenne. A zsidűknűl „szűvvel vűgzett szűlgűlat” – (űvodű – szű szerint munkűt jelent) – az ima. Magűt az Istenhez szűlű iműdkozűst „davenolűs”-nak mondűjk, ami jiddis űtvűtel, és a latin divinus – isteni szűbűl szűrmazik. A Szentűly pusztulűsűt kűvetűen az ima nagyobb hangsűlyt kapott, amint a Hűseűs prűfűta 14. fejezet 3. versszakűban olvashatű: „űjkaink tulkaival űldozunk nűked”, azaz a kűtelezű tulokűldozatokat az ima szűvai kűvűnjűk pűtolni, míg az űj Szentűly felűpűl. (A zsidűknűl az űldozat (korbűn) szűlgűlt arra, hogy az Őgi Atyjukhoz kűzel kerűljenek. Az ima cűlja ugyan ez, kűzvetlen kapcsolatot lűtesűteni a teremű Istenne.)

Egyes vallűsoknűl azt tarűjk, amennyűben a hívű egyetlen szűt is elvűt az iműjűban, iműdsűga űrvűnytelen. Mikűr az „egűsz Istenfűlelműnk nem műs, mint bemagűlt okoskűdűs” azaz az iműdsűg sorűn az ima kűlsűleges és felsűines verbalizmus (felesleges szűsziporítűs), mert a szűv és az űsz műshűl jűr, akkor ez az, ima űrtűktelen. Vűgyis az iműdkozűsnűl nem a kűlsűsűg, hanem a lelki űszintesűg a fontos. Az ima akkor



veszi kezdetét, mikor túllépünk az Istenről történő beszélgetésről és belépünk az Istennel történő beszélgetésbe.

Az imádság lehet:

a./ egyéni megnyilatkozás, melyben fontos helyet foglal el a közbenjáró ima. (Az ószövetségben a közbenjáró könyörgés tisztségét a próféta látta el, míg a népért szóló engesztelő imát a főpap mondta el a szentek szentjében.) A liturgikus célra szánt imádságoknál a zsoltárok tartalmából lehet következtetni azok rendeltetésére.

b./ közösségi, vagy többes fogalmazású zsoltárok, melyek mögött öröm-, vagy gyászünnep liturgiája látszik.

Az imádkozás külsőségei közé tartozhatnak:

- imádkozás előtt kéz- és lábmosás, illetve tiszta ruhába történő öltözködés;
- zsidóknál fejre helyeznek imakendőt, a görögök koszorút tettek a fejükre, vagy gyapjúval bevont ágot tartottak a kezükben, míg a rómaiak a tógájuk egy részét vonták a fejükre.
- egyesek az oltár, vagy az Isten képe felé fordultak, mások térdelve, és kezeiket, attól függően, hogy égi Isteneikhez, akkor fölemelt, tengeri Isteneikhez, akkor vízszintesen, alvilági Isteneikhez, akkor lefelé tartották. Esetleg lábukkal még dobantottak is, hogy felhívják magukra a figyelmet.

Az imának elvileg nincs kötelezően megszabva sem a tartalma, sem a szövege, sem a stílusa, de még az imádkozás ideje sem. A zsidó nemzet bölcseinek „törvényhozó” testülete szerint az ősapák vezették be a reggeli (sáchriz), a délutáni (mincha) és alkonyati (maariv) imákat.

Az imádságokat több szempontból lehet osztályozni. 1./ Imádkozás módja szerint: a./ szóval, amit lehet halkán, hangosan, vagy énekelve végezni. b./ gondolattal, mely lehet benső elmélkedés is. 2./ Tartalom, vagy cél szerint az imádság lehet: a./ hálaadó, b./ dicsőítő, c./ engesztelő, d./ kérő. 3./ Jellege szerint: a./ liturgikus, b./ magánimádság. A közösségben végzett magán imádságok a litánia<sup>17</sup>, rózsafüzér<sup>18</sup>, keresztút<sup>19</sup> és van egy különleges csoportja, az archaikus népi imádság. Ez utóbbi csak szájhagyományban élő, de egyháziilag jóvá nem hagyott magán imádságokat foglalja magába. Melyek kialakulása a középkorra tehetőek, mikor a betű és az élő szó által közvetített ismeretanyagok közt szoros kapcsolat volt. Ugyanis az általános analfabetizmus miatt az írott szöveggel egy időben, ám attól mégis egy szinttel lejjebb áramlott az élőszóban terjesztett változat. Amivel önállót, szinte tobzódó hitéletet teremtettek.

Zay Anna férje halála után, 1721-ben írta meg fiának az intellektus gyanánt szánt „Nyomorúság iskolája” című 95 lapra terjedő bensőséges imakönyvet, mely kéziratban maradt fenn. Művében, mint távol lévővel beszél, ami azt valószínűsíti, hogy fia, Sámuel már 1720-ban hazatérhetett.

Ebben a pietista<sup>20</sup> imádságos könyvben 16 ima és 8 vallásos költemény található. Imáinak szellemiségére Johann Arndt<sup>21</sup> munkássága nagy hatással volt. Zay imagyűjteményére egy kettőség jellemző, mert ami női lelkének szellemiségi erényét nyújtja imáiban, az nem mindig tud megjelenni a szövegek

<sup>17</sup> A litánia a görög lité, litaneia – könyörgés – szóból származik. Az előimádkozó mondja, vagy éneklő a változó megszólításokat, melyekre a nép azonos, vagy kissé változó formulával válaszol.

<sup>18</sup> Rózsafüzér (latinul rosarium) olvasót jelent, mely az ismételt imádságok számolását segíti. A hagyomány szerint Szent Domonkos összehűgyeselt rózsaszirmokból készítette.

<sup>19</sup> Eredetileg a keresztút (latinul via dolorosa) az az útvonal, melyen Jeruzsálemben Jézus a kereszttel végig ment a Golgotára.

<sup>20</sup> A latin pietas – jámborság – szóból származik. 1677-ben, mint csúfnév indult útjára, ám hamarosan az egyéni jámborságot és a protestáns egyház megújítandó mozgalmának lett a megnevezése. Alapvető témája a bűnből a kegyelemre, a régi életből az új életre történő lelki újjászületés, vagyis a kegyelem hatására a teljes életfordulat elérése a cél.

<sup>21</sup> Johann Arndt (1555-1621) német evangélikus lelkész, író és költő; Írásaiban a kegyelem által adott hitben létrejövő Istenkapcsolat kialakulására és annak állomásaira kereste a választ. Jelentős hatást gyakorolt a pietizmusra, melyben a helyett a megszentelődésre fekteti a hangsúlyt. Vallásos dalait napjainkban is örömmel éneklük.

összeszedettségében. Ám művének megírása során oly katartikusságot élhetett át, mely egész munkáját hitelessé teszi.

Verseiben gyakran ugyanazok a motívumok, szókapcsolatok, hasonlatok jelennek meg, mint prózájában, mégis gazdag szókinccsel rendelkezett. Ez a mű örökítette meg hazatérése előtt az emigrációban teljesen elszegényedett, tönkrejutott birtokos nemes család szomorú napjait és szenvedéseit. Viszont egy Istenben hívő, református vallásához töretlenül ragaszkodó nő ismerhető meg, aki előbb Julia leányát, majd férjét vesztette el az emigrációban. Egyes versei Szenci Molnár Albert által fordított zsoltárok dallamára íródtak. Összehasonlításnak egy példa: a 116. zsoltár – Szenci Molnár Albert fordításában ismert – mintájára Zay Anna által írt vers:

*„Szeretem és áldom az Úr Istent”*

Szenci Molnár Albert

Szeretem és áldom az Úr Istent,  
Mert meghallgatá az én beszédemet,  
Könyörgésemre hajtá kegyes fülét,  
Melyért imádom őtet naponként.

Midőn a halál körülvön engem  
És csak szörnyű kötelibe ejte,  
A pokol kínja engemet rettente,  
Nagy volt bánatom és nagy sérelmem:

Segítségül hívám az Úr nevét:  
Lelkemet tartsd meg! – ottan megsegítte;  
Az Úr igaz, hív, és nagy ő jó kedve,  
Ő megőrzi az együgyűeket...

*„Özvegyeknek vigasztalása”*

Zay Anna

Szívem fájdalmát nem tagadhatom  
És keserűségét ki nem mondhatom,  
Mert annak sullyát alig hordozhatom  
Mindenektől már sanyargattatom.

Életem Társa engem elhagyott.  
Özvegységet reám keservest hagyott  
Illy idegen földön nagy bú rám szállott,  
S minden terh az olta rajtam állott.

Árvaságomból noha ő ki vött  
És világi gyámolom énnékem lőtt,  
De halálával nagyobb árvává tött,  
Így tetzett annak aki teremtött...

A könyvecske tartalma jól mutatja, miként változott meg a megítélése annak, hogy mi lényegtelen és mi értékes, illetve mekkora szerepe lett életében az imának. Így váltak nála hálaadássá a nyomorúságban eltöltött évek, bűnbánati imává a múltban megélt, ám rangjából adódó érzéketlenségek. Verseiben többször említi a szerencsét, mely szorosán összefonódott életével. Például a „*Buban ellankadt Szívnek jajgatása*” című versében olvasható:

„Világi szerencse rám is mosojgottál  
De mosojgásoddal homámban borítálegemet  
Minden jóvaimtól engemet megfosztál  
Mint a szedett szőlőt látom csak új hattál”

Zay Anna a zsoltárok szövegeinek egyes részeit – melyek életútjához, vagy lelki elmélyüléséhez kötődtek – személyessé tette. (Jóformán ezt a lelki ajándékot kívánta fiának ajándékozni.)

Ugyan ellenségeire büntetést kért, de ezek nem átkok, hanem inkább bizonyágtétel, hogy az Úr mellette áll. Például a „*Te hozzád tellyes szívből*” című versében olvasható:

„Ad aki engem utál  
Essék nagy szégyenben”,

vagy „*Haragodnak nagy voltál*” című versben található:

„Uram mutassad meg kérlek  
Ó nékik,  
Hogy ő vélek is bírsz te  
Ted semmivé szándékjokat,  
S ő Szájokat

Zárd bé ne ártson mérge”, vagy még szebben írta a „Szeretem és áldom az Úr Istent” című vers 7. versszakában:

„Szállyanak ők is önnön magokban  
És lássák a dolgot, hogy te markokban  
Szakasztod félben az ő szándékokban.  
Nem mehettek elő hatalmokban.”

Zay Anna életrajzában került említésre, hogy árvasága idején apja harmadik felesége, Osgyáni Bakos Zsuzsanna nevelte. (Aki előzőleg Petrőczy Kata Szidóniát nevelte, és kapcsolatuk Bakos házassága után is megmaradt. Sőt Petrőczy és Zay közt is jó barátság szövődött.) Nem vélet, hogy Petrőczy 1708-ban kiadott „*A jó illattal füstölgő igaz szív*” című munkája is hatással volt Anna versírására, melyre példa Zay Anna „*Buban ellankadt Szívnek jajgatása*” című versnek első pár sora. Álljon itt párhuzamban Petrőczy Kata Szidónia „*Halotti Notára kit szoktak trambitálni*” című verse.

Petrőczy Kata Szidónia:

Oh én bóldogtalan ó keserves sorsom  
Kinek holtig bűba léssen maradásom  
Mint tenger habjain olyan én forgásom  
Szerencse kerekén no sok változásom.

Zay Anna:

Bóldogtalan szörnyű keseredett sorsom

Kiben immár leszen holtig maradásom  
Mint tengernek habja olyan és forgásom  
Szerencse kerekén nő sok változásom

Zay Anna imádságos könyvén át nemcsak írójának lelkiállapotát, érzelmes megnyilvánulását, lelki megerősödését lehet nyomon követni, hanem a XVIII. század eleji magyar nyelven megszólaló egyik irodalmi műfajt, az imádságot is. Ennek egyik jeles képviselője, méghozzá női képviselője Zay Anna.

### Irodalom:

- ALFÖLDI Rezső: *Ars medica; Irodalomtörténeti Közlemények*; 1944. LIV. évf. 1. füzet 63. old.
- ANGELOVICS Helga: *A vajai Vay család. Vay Miklós (1802-1894) ősei*; Zempléni Múzsza 17. évf. 4. szám. Sárospatak, 2017. 13-14. old.
- A PALLASZ Nagy Lexikona; Budapest, 1895. XI. kötet 117. old.
- A PALLASZ Nagy Lexikona; Budapest, 1897. XIV. kötet 766. old.
- BENE János: *Vay Ádám nagy magyar volt, igazi kuruc és hithű kálvinista*; Észak-Keleti Napló, Nyíregyháza, LXXIV. évf. 108. sz. 5. old.
- BÁNLAKY József: *A magyar nemzet hadtörténete I-XXIV*. Budapest, 1928-1942. 18. kötet 838-849. old.
- BIBLIA Ézsaiás próféta könyve 29,13
- CSEPREGI Zoltán: *Magyar pietizmus 1700-1756; Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 36. Teológiai Irodalmi Egyesület*; Budapest, 2000.
- ÉNEKESKÖNYV magyar reformátusok használatára, 116. zsoltár; Budapest, 1948. 208. old.
- FAZEKAS Árpád: *Zay Anna: Herbárium 1718; Nyíregyháza, 1979. V-XXX. old.*
- HARSÁNYI István – GULYÁS József: *Petrőczy Kata Szidónia versei (második közlemény)*; Irodalomtörténeti közlemények 25. évf. 3. szám, Budapest, 1915. 311. old.
- HUBERT Ildikó. *Zay Anna „Anyai Ajándék”-a; Bajáki Rita és Báthory Orsolya: A nők és a régi Magyarország vallásosság*; Budapest, 2015. 137-150. old.
- JANKOVICS József: *Bethlenek, Vaya, Dujardinok – Vay Erzsébet életének tükrében; Kuruc(kodó) irodalom: tanulmányok a kuruc kor irodalmáról és az irodalmi kurucokról; Nyíregyháza, 2013. 87-196. old.*
- KARÁCSONYI János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*; MTA, Budapest, 1901. 3. kötet 169-170 old
- KERESZTYÉN bibliai lexikon I-II. Budapest, 1993. 2000. I. kötet
- KOVÁCS Zsolt: *Az európai hatalmi egyensúly kialakulása az 1697-es rijswijki béke során; Külügyi Szemle, 2017. 16. évf. 3. szám 3-22. old.*
- MAGYAR Katolikus Lexikon I-XIV. Budapest, 1993-2014.
- NAGYAJTAI Cserei Mihály *Históriája*; Pest, 185, 375. old.
- NAGY Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal I—XIII*. Pest, 1857-1865. XII. 329-330. old.
- RABBI Israel Méir Lau: *A zsidó élet törvényei*; Jeruzsálem, 1994
- RÁCZ János: *Növénynevekben béka? Magyar Nyelvőr* 129. évf. 2. szám, 2005. 197. old.
- RÉVAI nagy lexikona; Budapest, 1924. XVI. kötet 7. old.
- RÉVAI nagy lexikona; Budapest, 1925. XVII. kötet 75-76. old.
- R. VÁRKONYI Ágnes: *Amiről Bethlen Miklós Önéletírása hallgat*; *Korunk* 3. évf./8. évf. 7. szám, 1997.
- SZABÓ Csaba: *Árva Zay Anna „nyomorúság oskolája” című ima- és énekeskönyve (1721)*; *Lymbus Művelődéstörténeti Tár VI. Scriptum Rt. Szeged, 1999. 75-159. old.*



---

SZABÓ T. Attila – Sz. TÓTH Magda: Zay Anna herbáriumának gyógynövényei; Orvostörténeti közlemények 100. Budapest, 1982. XXVIII. évf.4. sz. 89-90. old.

VARGA J. János: A fogyó félhold árnyékában - A török kiűzése Magyarországról; Gondolat kiadó, Budapest, 1986. Magyar katolikus lexikon I-XVII. [Szent István Társulat Budapest](#), 1993-2014. XIII. kötet

VÖRÖS Éva: A magyar gyógynövények neveinek történeti-etimológiai szótára; A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványai, 2008. 85. szám

WAGNER Dániel: Magyarországnak közigazdaságilag nevezetes; Természettudományi Pályamunkák, Buda, 1844. 23. old.

ZSINAGÓGA szótára (Az ima gyakorlata); A zsidó tudományok IV. kötet; Budapest, 2008. 232. old.